

JISMONIY MADANIYAT SOHASIDAGI KASBIY FAOLIYATNING AKMEOLOGIK JIHATLARI

Annotasiya. Maqolada akmeologik yondashuv asosida jismoniy tarbiya o'qituvchilari hamda sport murabbiylarini kasbiy faoliyatga tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlari, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirish muammolari, shuningdek gnostik, konstruktiv, loyihachilik, tashkilotchilik, kommunikativ, harakat faoliyatlari mazmuni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: akmeologiya, shaxs, ta'lim, kasb, faoliyat, jismoniy madaniyat, mutaxassis, maqsad, natija.

АКМЕОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. В статье анализируются специфические особенности подготовки учителей физической культуры и спортивных тренеров к профессиональной деятельности на основе акмеологического подхода, проблемы развития их творческого потенциала, а также содержание гностической, конструктивной, проектной, организационной, коммуникативной и двигательной деятельности.

Ключевые слова: акмеология, личность, образование, профессия, деятельность, физическая культура, специалист, цель, результат.

ACMEOLOGICAL ASPECTS OF PROFESSIONAL ACTIVITIES IN PHYSICAL EDUCATION

Annotation. This article analyzes the specific aspects of preparing physical education teachers and sports coaches for professional work based on the acmeological approach, the challenges of developing their creative potential, and the content of gnostic, constructive, project-based, organizational, communicative, and motor activities.

Keywords: acmeology, personality, education, profession, activity, physical education, specialist, goal, result.

Ilmiy-metodik adabiyotlar tahlili hamda soha mutaxassislarning tadqiqot natijalari jismoniy madaniyat sohasidagi mutaxassislarni kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash muammolarini: ijtimoiy-pedagogik, pedagogik-psixologik hamda faoliyatli-pedagogik jihatlarda doirasida ko'rib chiqish va hal etishni taqozo etadi. Chunonchi, bu jihatlarda o'z mazmunida mutaxassisning kasbiy-pedagogik faoliyati, pedagogik mahorati hamda pedagogik malakalarini rivojlantirish yo'nalishlarini qamrab oladi.

Mazkur maqolada biz jismoniy tarbiya o'qituvchisi kasbiy faoliyatining faoliyatli-pedagogik jihatlari ilmiy-metodik kontekstda ko'rib chiqamiz. Pedagogik tadqiqotlarda ushbu jihat akmeologiya tushunchasi bilan uyg'unlikda ko'rib chiqiladi.

Akmeologiya (qadimgi yunoncha : ακμή, akme – cho'qqi; λόγος, logos – o'qitish) – bu inson rivojlanishining yetuklik bosqichi va ushbu rivojlanishning eng yuqori darajasidagi faoliyat fenomeni, qonuniyatlari va mexanizmlarini o'rganadigan ilmiy soha hisoblanadi.

Akmeologiya atamasini fanga rus psixofiziologi N.A.Ribnikov kiritgan(1928). Fundamental ta'limning ruhiy-akmeologiy nazariyasi asoschisi B.G.Anan'ev "Psixologiyadan ocherklar" kitobida akmeologiyaning ilmiy-nazariy asoslari mazmunini yoritdi.

Rus olimlari A.A. Derkach [4], V.G. Zazykin [5], N.V. Kuzmina [6], G.I. Xozyainov [8] akmeologiya inson shaxsi faoliyati rivoji hamda yetuklik darajasini belgilovchi xususiyatlarini maxsus tadqiqotlar doirasida o'rganib, uning mustaqil fan sifatida rivojlanishiga ulkan hissa qo'shdilar.

Akmeologik yo'nalganlik – shaxsning umumiy yo'nalganlik holatining sifat darajasini belgilovchi xususiyati hisoblanib, kasbiy yetuklik hamda rivojlanish, ijodiy o'zligini namoyon etish, ham shaxsiy ham kasbiy faoliyatda yuqori darajadagi professionalizm jihatlarida namoyon bo'ladi. Uning tuzilmasi quyidagi komponentlardan tarkib topgan: kasbiy-qadriyatli orientatsiya, kasbiy maqsadlarni anglash, kasbiy motivatsiya, kasbiy muvafaqiyatga erishishga intilish.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi faoliyatining akmeologik yo'nalganligi deganda – o'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha fundamental bilimlarni chuqur egallashi, kasb-hunarning jamiyat rivoji, millat ravnaqi, turmush farovonligi hamda ijtimoiy taraqqiyotning iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy, huquqiy jihatlariga ijobiy ta'sirini kuchaytirishga xizmat qilishini chuqur anglashi, o'z ijodiy faoliyatini ushbu burch va ma'suliyatni ado etishga sarflash maqsadida mukammallik va kamolotga intilish jihatlarini o'rganishi lozimligi tushuniladi.

Derkach [4], V.G. Zazykin [5] va boshqa bir qator psixologlarning fikriga ko'ra, kasbiy tayyorgarlikning akmeologik yo'naltirilgan mazmuni, uni tashkil etish, akmeologik ta'sir ko'rsatish vositalari va usullari hamda umuman akme muhiti kelajakdagi mutaxassis shaxsining ijodiy rivojlanishi uchun akmeologik shartlar sifatida qaralishi kerak.

Bundan tashqari, shaxsning ijodiy o'zini o'zi rivojlantirishni faollashtirishga zarur professionallik darajasi, mutaxassisning shaxsiy va kasbiy xususiyatlari, faoliyati, munosabatlari, o'zini baholash va o'zini o'zi boshqarish mexanizmlarining belgilangan standartlari bilan ifodalangan akmeologik omillar yordam beradi.

Akmeologik tadqiqotlar doirasida ishlab chiqilgan nazariy tamoyillar kelajakdagi mutaxassislarning ijodiy rivojlanish jarayonini pedagogik boshqarish zaxiralarini, shuningdek, professional faoliyatni samarali o'zlashtirish va unda ijodiy o'zini o'zi anglash nuqtai nazaridan shaxsiy o'zini o'zi takomillashtirish zaxiralarini aniqlashga yordam beradi.

Jismoniy tarbiya mutaxassisini tayyorlash uchun qo'yilgan muammoni hal qilish uning kasbiy faoliyatining ijodiy mazmunining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, uni rivojlantirishning texnologik jihatlarini asoslash, kelajakdagi mutaxassis shaxsining ijodiy salohiyatining xususiyatlarini, shuningdek, o'z-o'zini o'qitish va o'zini takomillashtirish jarayonlarini aniqlash bilan bog'liq keng ko'lamli masalalarni ilmiy, nazariy va metodologik jihatdan ishlab chiqishni talab qiladi.

Shuningdek, jismoniy tarbiya sohasida o'qituvchining ijodiy salohiyatini rivojlantirish muammolarini samarali hal qilishga va professionallik va mahorat cho'qqilariga erishish yo'lidagi faoliyatda o'zini o'zi anglashiga hissa qo'shadigan o'zaro ta'sir qiluvchi akmeologik sharoitlar, omillar va texnologiyalar to'plami sifatida jismoniy tarbiya mutaxassisini tayyorlash uchun akmeologik asoslangan tizimni yaratish va boshqarish imkoniyatlarini aniqlash zarur [4, 6].

S.B. Vishnyakova [2], N.V. Kuzmina [6], Xozyainov [8] tadqiqotlari akmeologiya fanining mazmuni, mohiyati, qonuniyatlari, metodlarini asoslaydi, ushbu tadqiqotlarga ko'ra har qanday sohada mutaxassisning kasbiy yetukligi uning sifat jihatidan yuqori darajadagi professional muhim shaxsiy fazilatlarini aks ettiradi, mualliflar ta'kidlagan asosiy fazilatlar ijodkorlik, kasbiy yo'naltirilgan motivatsiya va kasb doirasida o'zini takomillashtirish va o'zini anglash jarayonlariga qadriyatlarga asoslangan munosabatlarda namoyon bo'ladi.

Akmeologik fan sohasida yo'naltiruvchi me'zondan biri yuqori mahsuldor kasbiy faoliyatni o'rganish hisoblanadi; u asosiy kategoriya sifatida faoliyat samaradorligi va barqarorligini ta'minlash sharoitlarini aniqlash, mazmunining o'ziga xosligi va xususiyatlarini asoslash, mahsuldorlik darajalari hamda sifatni baholash mezonlarini tavsiflash orqali belgilanadi.

Akmeologiya va pedagogika fanlarida shakllangan fikrlarni hisobga olganda, pedagogik faoliyatga tayyorgarlikni shaxsning kasbiy ahamiyatga ega sifatlarining integral ta'limoti sifatida tavsiflash mumkin bo'lib, uning murakkab tuzilishi quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi: motivatsion-qiymatli, intellektual-transformatsion, emotsional-iradoli va operatsion-faoliyatli [6].

Bu yerda ta'kidlash lozimki, jismoniy madaniyat mutaxassisi uchun kasbiy faoliyatning tayanch-harakatli komponenti ham juda muhim bo'lib, u ushbu sohani boshqa pedagogik mutaxassisliklardan ajratib turadi [9]. Bu o'z navbatida idrok, tafakkur, xotira, tasavvur kabi maxsus qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, ular nafaqat intellektual, balki harakat ko'nikmalari va ularning amaliy faoliyatni egallashdagi o'zaro bog'liqligi bilan ham bog'liqdir [1].

Faoliyatni amalga oshirishning butun jarayoni belgilangan maqsadga erishishni belgilaydigan bir qator vazifalarni izchil hal qilishni o'z ichiga olganligi sababli, jismoniy tarbiya sohasidagi mutaxassisning kasbiy faoliyatini amalga oshirish, boshqa har qanday faoliyat singari, uchta asosiy bosqichdan o'tadi: tayyorgarlik (yo'naltiruvchi), ijro etuvchi va baholash-tuzatuvchi (nazorat-tartibga solish).

Yuqoridagi tadqiqotlar tahlili ko'rsatadiki, har qanday kasbiy faoliyat o'ziga xos gnostik, konstruktiv, loyihachilik, tashkilotchilik, kommunikativ, harakat faoliyatlar majmuasidan iborat: (1-rasm).

Jismoniy tarbiya mutaxassisining kasbiy faoliyatining tuzilishi.

Har bir insonda sanab o'tilgan faoliyatlardan biri ustunlik qiladi yoki aksincha, rivojlanmagan bo'ladi. Biroq, o'qituvchi-murabbiyning dars yoki mashg'ulotdagi faoliyatining tuzilishi turli komponentlarning mexanik yig'indisi hisoblanib, ushbu faoliyatni tasodifiy kombinatsiya yoki harakatsiz holat deb tushunish kerak emas.

Bu dinamik tuzilma bo'lib, unda ba'zi komponentlar asosiy bo'lib, yetakchi rol o'ynaydi, boshqalari esa ikkinchi darajali rol o'ynaydi. Bir komponentning yetarlicha rivojlanmaganligi boshqalarining ustun rivojlanishi bilan qoplanishi mumkin. Barcha komponentlarning past darajadagi rivojlanish darajasi pedagogik mukammallikni ta'minlay olmaydi.

Har bir o'qituvchi-murabbiyning faoliyatida asosiy komponent mavjud hisoblanadi. Biroq, har qanday o'qituvchi faoliyatining tuzilishi uning kasbiy ko'nikmalari rivojlanishi bilan o'zgarishi mumkin: ba'zi unchalik ahamiyatli bo'lmagan komponentlar tobora muhim ahamiyat kasb eta boshlaydi, boshqalari esa ilgari dominant bo'lib, yetakchi rolini yo'qotadi.

S.I. Kudinovning [7] fikriga ko'ra, yuqori malakali o'qituvchida gnostik komponent yetakchi o'rinni egallaydi, past malakali o'qituvchida esa kommunikativ komponent yetakchi o'rinni egallaydi.

O'qituvchining o'z kuchli tomonlariga tayanishi uning individual ish uslubini shakllantiradi [3]. Shunday qilib, uslub insonni kasbning ob'ektiv talablariga samarali moslashtirish vositasidir.

Bu mutaxassisga o'zining kuchli tomonlarini maksimal darajada oshirish va zaif tomonlarini qoplash imkonini beruvchi umumiy va individual ish usullarining kombinatsiyasini ifodalaydi. Biroq, o'qituvchining ish uslubiga boshqa bir qator subyektiv omillar ham ta'sir qiladi.

Jismoniy tarbiya mutaxassisining kasbiy faoliyati inson psixikasining ma'lum dinamik xususiyatlarining mavjudligini talab qiladi, bu asab tizimining umumiy turining xususiyatlari bilan belgilanadi: asab jarayonlarining kuchi, muvozanati va harakatchanligi.

Z.N.Vyatkina [3] tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijasida, o'z faoliyatining konstruktiv, tashkiliy va kommunikativ tarkibiy qismlarida yuqori darajadagi pedagogik mahoratga ega bo'lgan jismoniy tarbiya o'qituvchilari turli yoshdagi odamlar bilan turli xil pedagogik muammolarni hal qilishda turli yo'nalishdagi darslarda namoyon bo'ladigan asab tizimining xususiyatlari bilan belgilanadigan barqaror xususiyatlarga ega ekanligi aniqlandi.

Bu xususiyatlar ish jarayonida rivojlangan tipologik jihatdan aniqlangan professional faoliyat uslubining ifodasi deb taxmin qilish mumkin. J. Strelau so'rovnomasidan [10] foydalanib, jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'rtasida asab jarayonlarining kuchi va harakatchanligi tashxisi o'tkazildi, natijada uchta tipologik guruh aniqlandi: kuchli harakatchan, kuchli inert va kuchsiz.

Yuqori pedagogik mahoratga ega o'qituvchilar faoliyatining aniqlangan barqaror xususiyatlarini ularning asab tizimining turi bilan taqqoslab, Z.N. Vyatkina [3] turli asab tizimiga ega bo'lgan shaxslarda faoliyatning ayrim tarkibiy qismlarining ifodalanish darajasi va ustunlik darajasi har xil ekanligini va asab tizimining ma'lum bir xususiyatlarining kombinatsiyasi bilan belgilanishini ta'kidladi.

Faoliyatning konstruktiv, tashkiliy yoki kommunikativ komponentlarining yetakchi rolga, shuningdek, yo'naltiruvchi va bajaruvchi faoliyatlarning nisbatiga qarab, asab tizimining tipologik xususiyatlari bilan belgilanadigan uchta kommunikativ-tashkiliy, konstruktiv-tashkiliy, konstruktiv-kommunikativ uslub aniqlandi, ularni jismoniy tarbiya o'qituvchilarida ham kuzatish mumkin (1-jadval).

Faoliyat uslublari	Asab tizimining xususiyatlari	Asosiy xususiyatlar
Kommunikativ va tashkiliy	Kuchli, mobil tip	- qisqa va lo'nda reja, sxematik dars rejasi; - dars boshida guruhni tez va aniq tashkil etish; - barcha buyruq va buyruqlarni bajarishga faol talab; - darsning ijodiy va xilma-xil tabiati, improvizatsiyaga moyillik; - dars sur'atining oshishi va notekisligi; - dars davomida turli pedagogik muammolarni hal qilishda samaradorlik; - turli xil o'qitish usullari va pedagogik ta'sir usullaridan foydalanish; - muloqotning yuqori intensivligi, uning tezkor va erkin tabiati; - talabalar bilan muloqotning turli shakllari va vositalaridan foydalanish (hazil, hazil, yuz ifodalari, pantomima va boshqalar); - talabalarga murojaat qilishning notekis ohangi - xotirjamlikdan kategorik shaklda ko'tarilgan holatga keskin o'tish; - nutqning ifodaliligi, hissiyligi, imo-ishoralar, yuz ifodalarining boyligi.

Konstruktiv va tashkiliy	Kuchli inert turi	- bo'lajak darsga oldindan va puxta tayyorgarlik ko'rish; - darsdagi harakatlarni oldindan ko'rib chiqish, ularni amalga oshirish ustidan nazoratni kuchaytirish; - darsning rejalashtirilgan rejaga muvofiqligi; - dars boshida va uning davomida guruhni tashkil etish talablari tizimining barqarorligi (darsning stereotipik boshlanishi); - darsning sekin, asta-sekin boshlanishi; - o'rganilayotgan mashqlarni tushuntirishning to'liqligi va aniqligi; - mashqlar, ko'rsatmalar va buyruqlarning bajarilish sifati ustidan aniq nazorat; - darsning bir xil sur'ati; - aloqa vositalarining nisbiy kambag'alligi va standartlashtirilishi; - ishtirokchilarga barqaror, asosan xotirjam ohangda murojaat qilish.
Konstruktiv va kommunikativ	Zaif turi	- darsga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazishda mas'uliyatni oshirish; - foydalaniladigan materialni puxta tanlash; - darsga oldindan tayyorgarlik ko'rish; - darsning rejalashtirilgan rejaga muvofiqligi; - dars boshida guruhni tashkil etishga e'tiborni kuchaytirish; - zalda joylashuvni muvaffaqiyatli tanlash va oqilona harakatlanish; - mashqlarni bajarishning aniqligi, buyruqlar va ko'rsatmalarni bajarish ustidan nazoratni kuchaytirish; - talabalar uchun individual topshiriqlar va topshiriqlar tizimidan foydalanish; - asosan talabalar bilan ishbilarmonlik, oldindan mulohaza yuritilgan munosabatlarni o'rnatish zarurati bilan bog'liq intensiv muloqot; - talabalarga murojaat qilishda bir tekis, xotirjam, asosan do'stona ohang.

Shunday qilib, individual faoliyat uslubi o'qituvchining ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish usuli bo'lib xizmat qiladi, bu uning kasbiy faoliyatining muvaffaqiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Jismoniy tarbiya mutaxassisining individual faoliyat uslubi asab tizimining turli xususiyatlariga ega bo'lgan odamlarning tanlangan kasbining talablariga moslashishning samarali va universal usuli hisoblanadi.

Individual uslubni rivojlantirish - bu faoliyatni muvaffaqiyatli yakunlashga, ijodiy individualligingizni to'liq ochib berishga va mahorat zinapoyasiga ko'tarilishga olib keladigan qulay, oqilona harakat usullarini topish demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Афтимичук, О.Е. Психолого-педагогические основы профессиональной деятельности фитнес-тренера. В: *Știința culturii fizice: Pregătire profesională, antrenament sportiv, educație fizică, recuperare, recreație*. Ch.: USEFS, 2009, nr. 2/2, c. 12-16.

2. Вишнякова, Н.Ф. Креативная акмеология. Психология развития творческой личности взрослого человека: (в 2 тт.). Т. 1: Теория креативной акмеологии; Т. 2: Прикладная креативная акмеология. Минск: 000 «Дэбор», 1998. 239 с.; 298 с.

3. Вяткина, З.Н. Индивидуальный стиль деятельности в педагогическом мастерстве учителя: Учеб. пособие. Пермь, 1979. 73 с.
4. Деркач, А.А. Акмеологические основы развития профессионала. М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та. Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. 752 с.
5. Зазыкин, В.Г., Чернышев, А.П. Акмеологические проблемы профессионализма. М.: МГУ, 1993. 48 с.
6. Кузьмина, Н.В., Пожарский, С.Д., Паутова, Л.Е. Акмеология качества профессиональной деятельности специалиста [Текст]: монография. СПб.; Коломна; Рязань, 2008. 376 с.
7. Кудинов, С.И. Гностические умения в деятельности учителя физического воспитания: Дис. ... канд. пед. наук. Л., 1978. 261 с.
8. Хозяинов, Г.И. Акмеология физической культуры и спорта: Учеб. пособие (2-е изд., стер.). М.: Издательский центр «Академия», 2007. 208 с.
9. Aftimiciuc, O. Analiza pregătirii profesorilor de educați fizică pentru activitatea profesional-pedagogică în cadrul priceperilor kinestezice. În: Gymnazium: Revistă de Educație Fizică și Sport. Bacău: FEFS, Univ. din Bacău, 2004, Nr. 6, p. 76-77.
10. Strelau, J. The general and partial nervous system types – data and theory. In V.D. Nebylitsyn and J.A. Gray (eds): Biological Bases of Individual Behavior. Academic Press, 1972, p. 62-73.